

10 جولای 2017

داکتر سید عبدالله کاظم

بررسی تحلیلی و تاریخی معاهده آب دریای هلمند بین افغانستان و ایران (بخش دوم)

مبحث دوم

حوزه جنوب غرب و دریای هلمند

1 - مشخصات توپوگرافیک حوزه جنوب غرب:

داکتر روستائی در یک مقاله دیگر خود تحت عنوان "سرنوشت زار پروژه زراعت و آبیاری نیمروز" در مورد ساختمان طبیعی حوزه جنوب غرب افغانستان می نویسد که این منطقه از یک ساحه فرو افتاده ای ساخته شده که مثل یک کاسه در حصار کوهساران هندو کش در شمال و شرق، کوهستانهای سلیمان در جنوب و سلسله کوه های کرمان ایران در غرب قرار دارد. این حوزه وسیع که در اثر فروافتادگی طبقات زمین در امتداد کوهساران همجوارش به وجود آمده، شامل دشت های غرب و جنوب غرب کشور بوده، بصورت عموم از شمال شرق به طرف جنوب و غرب مایل است که شامل دشت های ریگی (ریگستان) در جنوب و جنوب شرق و دشت های سنگی (دشت مارگو) در شمال غرب و امتداد دشت های سنگی سیستان می باشد که از ایران می آیند. دشت های ریگستان و مارگو توسط دریای هلمند از همدیگر جدا میشوند.

سیستان باستان که در قدیم "زره" و بعدها "زرنج" نامیده میشد، یک قسمت آن در جنوب غربی افغانستان و قسمت دیگر آن حاشیه شرقی ایران امروز قرار دارد و در گذشته یک ساحه وسیع تر را دربر میگرفت که شامل مناطق هلمند وسطی و علاقه داری های قندهار نیز میگردد. در پایان ترین نقاط حوزه فرورفته سیستان آبریز های "گود زره" (جهیل یا آب ایستاده زره) با وسعت تقریباً 1350 کیلومتر مربع قرار دارد که از سطح دریای هلمند خیلی پائین افتاده است؛ "اشکین عام" که دارای وسعت حدود 5000 کیلومتر مربع میباشد، ساحه ای است که در حواشی هامون موقعیت داشته و بصورت مؤقت زیر آب میرود. هامون سابوری (یا صابری) که آنرا "هامون هلمند" نیز می نامند و "هامون پوزک" دو ساحه دیگر را در این قسمت تشکیل میدهند.

ارتفاع اراضی از سطح بحر در این نواحی کمتر از 500 متر است که به مقایسه کابل (1807 متر از سطح بحر) بیش از سه چند فرورفتگی را در آنجا نشان میدهد و به همین دلیل است که آب دریای هلمند بدانسو جریان پیدا میکند. ساحه آبریز دریای هلمند با معاونین آن که شامل دریای خاشرود، فراه رود و ادرسکن میشود، بیشتر از یک سوم افغانستان را در بر میگیرد و آبهای این رودخانه ها نیز در مسیر همین فرو رفتگی در حوزه هامون هلمند می ریزند. اما این دریاها در اخیر خزان و اوایل بهار آب داشته و در باقی ایام سال اکثراً در طول راه خشک میشوند. سلسله کوه های اطراف حوزه

د پانو شمیره: له 1 تر 6

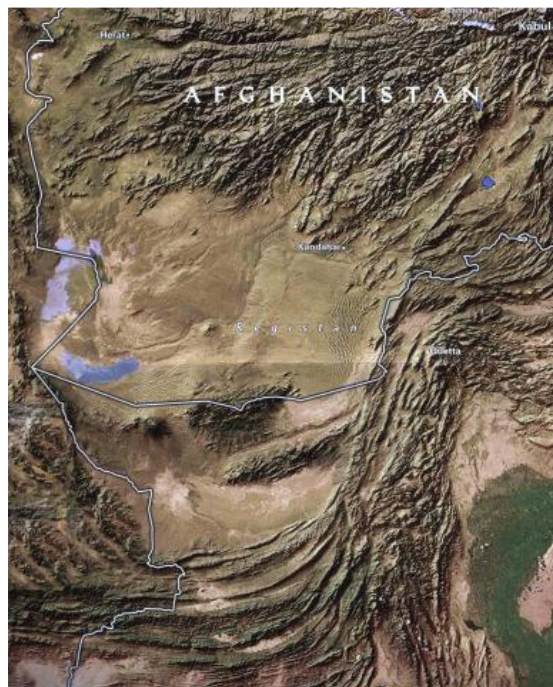
افغان جرمن آنلاين په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینگه کړئ maqalat@afghan-german.de

یادونه: دلېکنې د لیکنيزې بڼې پازوالي د لیکوال په غاړه ده، هيله من يو خپله لیکنه له رالیرلو مخکې په خیر و لولئ

سیستان مانع دخول جبهات بارانی بداخل حوزه شده و در نتیجه اقلیم منطقه خشک می‌باشد. (عکس ذیل حوزه فروافتاده جنوب غرب افغانستان را نشان میدهد که از مقاله فوق الذکر داکتر روستائی کاپی شده است)

علاوئاً مقادیر عظیم آبهای زیر زمینی که از هندوکش منبع میگیرند، نظر به فرو افتادگی این حوزه بدان سمت جریان پیدا میکنند و نیز چون نباتات در این منطقه کمتر وجود دارد، تبخیر آب از اینطریق نیز بسیار کم است و به همین دلیل این منطقه دارای طبقات بهم پیوسته آبدار بوده و از کیفیت عالی آب برخوردار میباشد و به نسبت همین فرو رفتگی و فشار های وارده از ارتفاعات آب های زیر زمین به سطح زمین از عمق 10 تا 12 متر رسیده و حتی بعضی اوقات به روی زمین فوران میکنند. درحوزه فروافتاده جنوب غرب کشور چند عامل طبیعی دست بدست هم داده و در اقتصاد آن نقش مثبت و منفی بازی میکند که یکی آن آب و دیگر آن باد است.

(به حدود سرحدی بین افغانستان، ایران و بلوچستان توجه شود و نیز ساحات به رنگ آبی ذخایر آب را در گودها نشان میدهد)

2 - دریای هلمند:

هنگامیکه عربها برای نشر دین مقدس اسلام از راه سیستان به سمت کابل لشکر کشی میکردند، دریای هلمند را بنام "دریای هزار شاخ" یاد نمودند. این دریا که دراز ترین دریای افغانستان است، تقریباً 1400 کیلومتر (850میل) طول داشته و از چشمه تا دهانه به خاکهای افغانی متعلق می باشد و بیش از 50 کیلومتر سرحد طبیعی بین افغانستان و ایران را تشکیل میدهد. دریای هلمند اساساً از بلندی های کوه "بابا" امتداد کوه هندوکش در فاصله تقریباً 40 کیلومتری غرب کابل سرچشمه گرفته و دارای پنج معاون است: هریک دریای کجرو، دریای ارغنداب، دریای ترین، دریای ارغستان و دریای تارنک. این دریا از منبع بطرف جنوب غرب جریان داشته و از ولایات وردک، ارزگان، هلمند و نیمروز عبور میکند. پس از یکجا شدن دریای ترین روی دریای هلمند بند مسما به "بندکجکی" اعمار گردیده و پایانتر از آن "نهر بغرا" حفر شده و نیز روی دریای ارغنداب قبل از رسیدن به دریای هلمند در حواشی "شاه مقصود" بند دیگر بنام "بند دهله" ساخته شده که برای زراعت از آن استفاده میگردد. (راجع به پروژه های انکشافی روی دریای هلمند و امکانات استفاده از آن اگر لازم بود، بعداً بحث خواهیم کرد.)

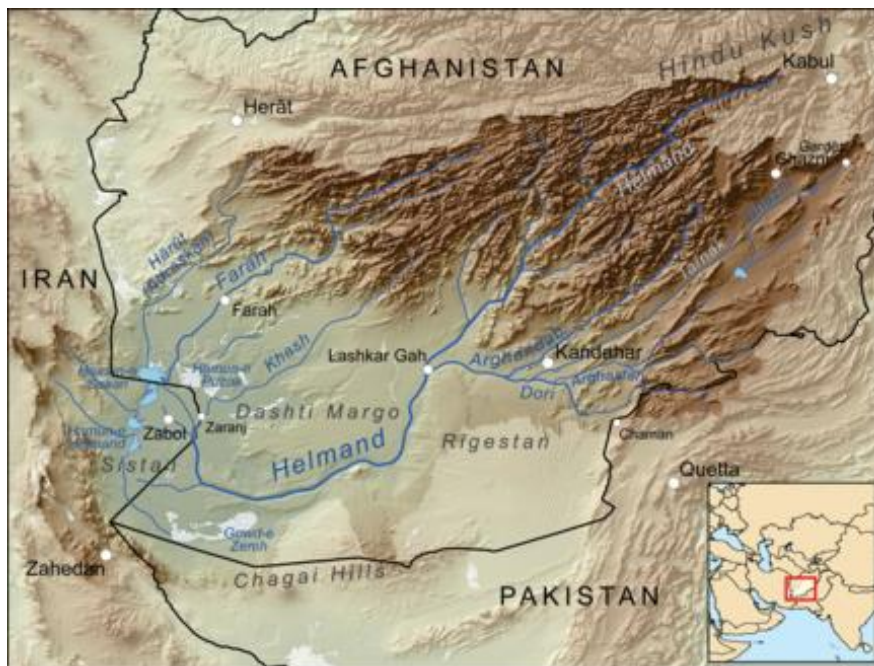
پس از آنکه دریای ارغنداب در ساحه "بُست" (حواشی لشکرگاه) با دریای هلمند یکجا میشود با عبور از شهرک های "درویشان" و "خان نشین" تدریجاً میلان جنوبی آن بیشتر بطرف غرب طریق مسیر میکند و به همین ترتیب از ساحه "گرم سیر" از شهرک "دیشو" و "چاربرجک" گذشته در حصه "بند

د پانو شمیره: له 2 تر 6

افغان جرمن آنلاین په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینگه کړئ maqalat@afghan-german.de

یادونه: دلیکني د لیکنيزي بني پازوالي د لیکوال په غاره ده ، هیله من یو خپله لیکنه له رالیرلو مخکي په خیر و لولئ

کمال خان" بطرف شمال روی می آورد و با عبور از شهرک "خوابگاه" سرحد طبیعی را بین افغانستان و ایران به فاصله 55 کیلومتری سازد که بطرف شرق آن شهر "زرنج" مرکز ولایت نیمروز قرار دارد و بطرف غرب سرحد در قسمت نزدیک به خوابگاه نهر سیستان (بند کهک) در خاک ایران کشیده شده که در انتهای آن گود یا ذخایر آبی ایران قرار دارد. در فاصله از خوابگاه تا دو شاخه شدن دریای هلمند در حواشی "قلعه نادعلی" ادامه "دشت مارگو" بطرف غرب سرحد دو دریای کوچک (رود پریان و رود گلپیر) موازی هم از دریای هلمند جدا شده و بخاک ایران جریان می یابند و فراتر از این دو دریا، ایرانی ها چهار دستگاه و اثر پمپ های بزرگ را اعمار نموده اند که آب را از جریان دریای هلمند به خاک خود پمپ میکنند، زیرا سطح آب دریا پایانتز از سطح زمین های اطراف آنست. به همین شکل بطرف شرق سرحد، افغانها نیز یک و اثر پمپ را نصب کرده اند که از آب آن برای ضرورت محلی استفاده می نمایند.

در نقشه فوق از یک جانب معاونین دریای هلمند و از جانب دیگر دریا های خاشرود، فراه رود، هاروت (دریای ارسکن) که به آبگیر هلمند منتهی میشوند، نشان داده شده و نیز کوهسارانی که این دریا ها از آن منبع میگیرند. علاوه بر افتادگی حوزه جنوب غرب را با ریگستانها و بیابان های خشک و وضاحت میدهد.

در ساحه مسما به "میرزا ابوبکر" دریای هلمند به دو شاخه تقسیم میشود: یک شاخه بطرف شمال رفته و در امتداد سرحد مشترک با ایران طی مسیر میکند که بنام "دریای سیستان" یاد میشود و شاخه دومی با انحنای بشکل نیمه دایره نخست بطرف شمال شرق و بعد دوباره بطرف شمال غرب حرکت کرده و در نزدیکی هامون صابوری (صابوری) هر دو شاخه باهم یکجا میشود. طی همین فاصله اراضی طرف غرب سرحد مشترک در خاک ایران به "سیخ سر" مسما است و در ساحه شرقی آن در خاک افغانستان کمیساری ولایت نیمروز قرار دارد. سرانجام دریای بزرگ هلمند پس از یکجا شدن دو شاخه فوق در بین دو جناح هامون صابوری و هامون پوزک ناپدید میگردد. (شرح فوق از کنفرانس مرحوم دگروال محمد رحیم وهاب گرفته شده که با ارائه یک نقشه مرتبه همه نقاط این قسمت مهم و متنازع فیه بین دو کشور را ترسیم نموده و هر محل را با ذکر شماره پیلرهای سرحدی متبازر ساخته بود. موصوف در سال 2006 درانجمن

د پانو شمیره: له 3 تر 6

افغان جرمن آنلاین په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینگه کړئ maqalat@afghan-german.de یادونه: دلپکني د ليکنيزي بني پازوالي د ليکوال په غاړه ده ، هيله من يو خپله ليکنه له راليرلو مخکي په خير و لولئ

سالمندان افغان در شمال کالیفورنیا دو کنفرانس پیهم و بسیار دلچسپ ایراد کرد که نقشه های او همین حالا نزد موجود است. او مدت زیاد را به حیث کمیسار سرحدی افغانستان در این منطقه خدمت کرده و خاطرات زیادی از معضلات موجود بین دو کشور در مورد استفاده از آب دریای هلمند داشت و یکی از شخصیت های باتجربه در امور سرحدات کشور بود که به عمر 87 سالگی دو سال قبل در شمال کالیفورنیا داعی اجل را لبیک گفت. خدای بزرگ رحمتش کناد!

در وصف خصوصیات طبیعی دریای هلمند باز برمیگردم به نوشته داکتر روستائی که چنین می نگارد: «آبهای نواحی جنوب هندوکش که از مناطق برفگیر منبع میگیرند، به هلمند می ریزند و بصورت تقریبی 40 درصد منابع آب افغانستان را احتوا میکند. با اب شدن برفها در تابستان دریای هلمند طوفانی میگردد. هلمند در بخش بالائی خود آب کمتر، بستر باریکتر، دل تنگتر و شر و شور و غریو و غوغای بلندتر دارد، درحالیکه در بستر وسطی و پایانی خود همینکه به وادیهای وسیع میرسد، پهن و پهنتر شده، دلش فراخ و فراختر گردیده، با آنکه مقدار آبش پیوسته بیشتر میگردد، شر و شور و غریو و غوغایش خاموش تر شده میرود. در جاهائیکه بستر هلمند بزرگ میشود (حتی تا یک کیلومتر)، چون بزرگان خاموشی اختیار میکند. با اینکه هلمند مناطق وسیعی را در دو جناح از کرم خویشتن سبز میگرداند، هزاران گرسنه را سیر و تشنه لبان بی شمار را سیراب میکند، اما در نهایت در خود فرو میرود و... فریادی سر نمیدهد تا فیضش ریا پنداشته نشود.» (روستائی، داکتر عبدالحنان: مقاله "سرنوشت زار پروژه زراعت و آبیاری نیمروز"، منتشره افغان جرمن آنلاین، مورخ 24 جنوری 2008، قسمت اول، صفحه 6)

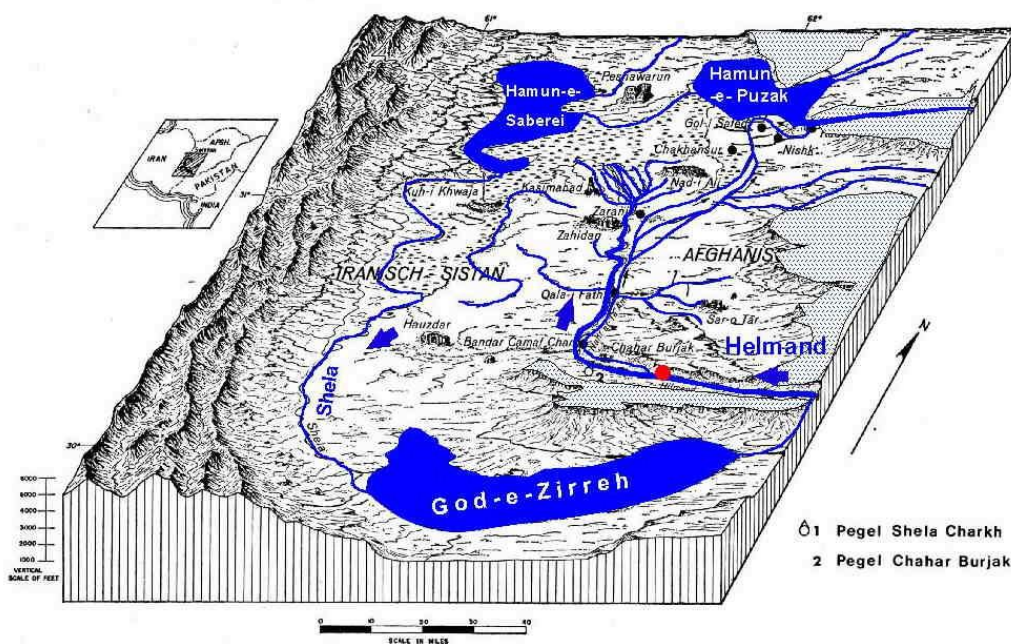

Abb. 2. Die Sistan-Depression mit Helmand und Hauptbewässerungskanal

نقشه فوق که نمایانگر حوزه فرو افتاده سیستان، دریای هلمند و کانالهای بزرگ آبیاری آنست، داکتر روستائی آبریزها و تعدادی از انهار بزرگ آنجا را به رنگ آبی و محل بند کمال خان را به رنگ سرخ نشانی کرده و می افزاید که: حوزه فرو افتاده "گود زره" در آبیاری و زراعت منطقه چندان نقش ندارد و تنها برای دفع آب خیزی هلمند مهم است که آب اضافی را جمع نموده و تا زمستانها آب را ذخیره میکند. (راجع به "بند کمال خان" بعداً مطالبی تقدیم خواهد شد.)

د پانو شمیره: له 4 تر 6

افغان جرمن آنلاین په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینگه کړئ maqalat@afghan-german.de یادونه: دلپیکني د ليکنيزي بني پازوالي د ليکوال په غاړه ده ، هيله من يو خپله ليکنه له راليرلو مخکي په خير و لولئ

مقدار آبی که از دریا هلمند بعضاً در حصه "چار بولک" میرسد، بالغ بر 20 هزار متر مکعب در ثانیه بوده که در طول مسیر خود با ترسبات مفیده آمیخته بوده و این ترسبات را با خود آورده و در بستر خود پهن می سازد، اما در هنگام خشکسالی بادهای توفنده در بعضی محلات بستر دریا را با ریگ می پوشانند. وسعت دریای هلمند در حصص سیستان افغانستان به 25 هزار کیلومتر مربع میرسد و اما دریا در این ساحه در طول سالها و قرن‌ها به علل مختلف تغییر مسیر میدهد و موجب تغییر در اشکال جهیل های اطراف خود میشود و ترسباتی را در زمین ها بار می آورد که از نظر زراعتی فوق العاده مفید است. در اثر وزش باد های قوی از شمال غرب هوای منطقه سیستان خشک بوده و تا 06 درجه سانتی گراد حرارت در تابستان بالا میرود. بادهای "120 روزه" که با سرعت در حدود 110 کیلومتر در ساعت می وزد، موجب حرکت ریگها شده و در بعضی حصصی تپه های ریگی را تشکیل میدهد و بعضاً به وجود آمدن "ریگ های روان" به زراعت صدمه رسانیده و مزارع را با ریگ می پوشانند.

داکتر حنان روستائی به یکی از عجایب آب شریین اینجا اشاره میکند و می نویسد که: آبهای هامون پوزک و هامون سابوری با وجود تبخیر بسیار زیاد، شریین اند که یک پدیده غیرعادی است و دلیل این معجزه طبیعت را محققان در این خصوصیت بیان میدارند که اصل آب هامون پوزک و هامون سابوری در زیر زمین به سوی دلدلزارهایی که در سرحد افغانستان و ایران قرار دارند و عمیقتر اند، جریان دارد و در نتیجه جای آنها را آب های زیر زمینی شریین میگیرند که از هندوکش تا اینجا فاصله های طولانی را طی کرده اند و به این اساس یک کتله آب شریین که مقدار نمکیات آن کمتر از یک میلی گرام است، در بالای آب نمک قرار گرفته و زمینه حیات را در آنجا بیشتر مساعد می سازد.

نظام بارندگی دریای هلمند متشکل از سال سیلاب های مدهش، سیلاب های متوسط، سالهای نورمال جریان آب و نیز خشک سالی ها بوده و متکی بر اسناد تاریخی در سالهای 1865 و 1885 سیلابهای فوق العاده مدهش و سالهای 1871، 1920، 1947 و 1971 سالهای خشک سالی مدهش بوده است. به روی ارقام معلوم میشود که در ظرف 80 سال گذشته جریان دو سال سیلاب فوق العاده مدهش، 11 سال سیلاب بزرگ، 9 سال سیلاب متوسط، 34 سال جریان نورمال و 24 سال جریان پایانتز از نورمال یعنی خشک سالی را تشکیل میدهد. ناگفته نباید گذاشت که در سالهای 1884 و 1886 در اثر سیلابهای مدهش مسیر رودخانه هلمند در قسمت های "سیخ سر" و "قلعه نادعلی" تغییر کرد که این تغییرات در آینده نیز قابل پیشبینی میباشد و ممکن است از این ناحیه مشکلاتی بین دو کشور به وجود آید. (رساله: سوابق و اسناد موضوع آب رود هلمند"، نشریه وزارت اطلاعات و فرهنگ، سال 1352، صفحه 3؛ و نیز: "جغرافیای دریای هلمند" در انسایکلوپدیا ایرانیکا)

در اثر مصیبتی که کشورهای صنعتی طی چند دهه اخیر آفریده و زیانش بیشتر به کشورهای فقیر وارد می گردد، درجه حرارت کره زمین بلند رفته و خشکسالی های پیهم را در بسیاری مناطق جهان بار آورده است. به همین دلیل بسیاری از دریاها افغانستان از جمله دریای هلمند بطور عموم مواجه با کم آبی شده و حتی در بعضی سالها مقدار آب در جریان آن شدیداً تقلیل می یابد. طور مثال: مقدار آب هلمند که در سال 1991/1992 به 2212 ملیون متر مکعب میرسید در سال 1995/96 به 1023 ملیون متر مکعب و در سال 2000/2001 به 48 ملیون متر مکعب یعنی به مقایسه سال 1991/92 در حدود 98 فیصد کاهش یافت یا به عبارت دیگر سال 2000 در دریای هلمند فقط 2 فیصد آب متوسط سالانه آن در جریان بود که در نتیجه آبریز های هلمند تا 99 فیصد خشک شدند. دلیل آن بیشتر به

د پانو شمیره: له 5 تر 6

افغان جرمن آنلاین په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینگه کړئ maqalat@afghan-german.de
یادونه: دلیکني د لیکنيزي بني پازوالي د لیکوال په غاره ده ، هیله من یو خپله لیکنه له رالیرلو مخکي په خیر و لولئ

کاهش بارندگی ها خاصتاً برف در ارتفاعات بوده، چنانکه ساحات پربرف از 41000 کیلو متر مربع در سال 1998 به 26000 کیلومتر مربع در سال 2000 تقلیل یافت.(شرح مزید: "جغرافیای دریای هلمند"، انسایکلوپدیا ایرانیکا، به زبان انگلیسی)

(ادامه دارد)

د پانو شمیره: له 6 تر 6

افغان جرمن آنلاین په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینګه کړئ maqalat@afghan-german.de
یادونه: دلپکنې د لیکنیزې بنې پازوالي د لیکوال په غاړه ده ، هیله من یو خپله لیکنه له رالیرلو مخکې په خیر و لولئ